

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 380

Песцова-Світалка О. С.

Полтавська державна аграрна академія

ЕКОНОМІЧНА СВОБОДА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Досліджено рівень економічної свободи в Україні та колишніх соціалістичних державах і республіках СРСР на основі комплексних показників. Проаналізовано показники України за складниками індексу економічної свободи та індексу економічної свободи у світі. Охарактеризовано залежність економічної свободи від чинників, які впливають на формування інституціональної структури економіки України.

Ключові слова: економічна свобода, інституціональна структура, індекс економічної свободи, індекс економічної свободи у світі, ринкова економіка.

Постановка проблеми. Економічна свобода означає можливість для держави формувати свою економічну політику, реалізовувати її та виконувати основні економічні функції, що відповідають інтересам народу України.

Інституціональна структура економіки України являє собою цілісну систему, яка забезпечує ефективну взаємодію всіх секторів ринкової економіки. При цьому вона повинна спиратися на основні інституційні механізми (принципи), які є найважливішими і типовими для ринкової економіки, такі як приватна власність; економічна свобода; особиста зацікавленість, конкуренція; обмежене управління. А синхронізація інтересів усіх економічних суб'єктів повинна посилити ефективність діяльності та стати потужним прискорювачем економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику, розглянуту в цій статті, широко досліджували такі закордонні вчені та вітчизняні науковці, як Дж. Гвартні, Р. Лоусон, Д. Хол [1], У. Монтесінос [2], О.М. Гордуновский [3], Н.І. Литвиненко [4; 6], І. Маркович [5], Г.М. Пилипенко [6], Т.М. Фертікова [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблеми оцінки ефективності інституціонального перетворення економіки України на основі аналізу складників зведених індексів економічної свободи, особливо порівняно з колишніми соціалістичними країнами, потребують подальшого дослідження та вивчення.

Мета статті полягає у дослідженні рівня економічної свободи в Україні та колишніх соціалістичних державах, аналізі стану економічної свободи в країні та залежності економічної свободи від чинників, які впливають на формування інституціональної структури економіки України.

Виклад основного матеріалу. Для оцінки рівня економічної свободи в країнах розраховують два комплексні показники: індекс економічної свободи, який розраховує американський дослідницький інститут «Фонд спадщини» (The Heritage Foundation), та індекс економічної свободи у світі, який публікує Інститут Фрейзера (Fraser Institute).

Індекс економічної свободи щорічно розраховується для більшості країн світу з 1995 року. Оцінюють його у балах у діапазоні від 0 до 100 (100–80 – «вільні» країни, 79,9–70 – «переважно вільні», 69,9–60 – «помірно вільні», 59,9–50 – «переважно невольні», 49,9–0 – «репресивні»).

Економічна свобода вимірюється на основі дванадцяти кількісних і якісних факторів, які згруповані в чотири категорії свободи: 1) верховенство права (Rule of law): права власності, сумлінність влади, судова ефективність; 2) розмір державного втручання (Government size): державні витрати, податковий тягар, фіскальне здоров'я; 3) ефективність регуляторної політики (Regulatory efficiency): свобода бізнесу, свобода праці, грошова свобода; 4) відкриті ринки (Open markets): свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода.

Україна в рейтингу «Індекс економічної свободи» (Index of Economic Freedom) 2017 р. збільшила свій показник із 46,8 до 48,1 бала, але загалом опустилася зі 162-го на 166-те місце серед 180 країн-учасниць. Згідно з рейтингом, Україну випереджають Ліберія, Чад, Афганістан, Судан та Ангола (з показниками від 49,1 до 48,5 бала), слідом за нею йдуть Суринам, Болівія, Гвінея і Туркменістан (зі показниками від 48 до 47,4 бала), а всі разом ці країни потрапили до групи репресивних економік.

Наведені дані на рис. 1, 2 свідчать про те, що з дванадцяти критеріїв, що визначають загальний індекс економічної свободи, Україна має високі бали лише з двох: у сфері свободи торгівлі (85,9 бала), податкового тягаря (78,6 бала).

Найнижчі бали отримано щодо судової ефективності (22,6 бала), інвестиційної свободи (25,0 балів), сумлінності влади (29,2 бала), фінансової свободи (30,0 бала). Українська економіка з погляду свободи її окремих сегментів є суттєво неоднорідною. Так, високий рівень свободи торгівлі (85,9) одночасно супроводжується майже вдвічі меншим значенням показника права власності (41,4) і грошової свободи (47,4) та більш ніж втричі меншим значенням свободи інвестицій (20,0).

Рівень інвестиційної свободи в Україні (25 балів) значно нижчий від середньосвітового (59,7 бала) та середнього значення по Європі (74,3). Податкове навантаження становить 37,6% від доходу. За останні три роки державні витрати становлять 45,4% ВВП, а бюджетний дефіцит становить у середньому 3,5% ВВП. Державний борг значно зріс (у 2012 р. становив 35% ВВП) і досяг 80,2% ВВП.

«Верховенство закону залишається крихким і додатково підірване судовою неефективністю. Сильна прихильність до структурних реформ для зниження рівня корупції та подальшого відкриття економіки для західних інвестицій і фінансових

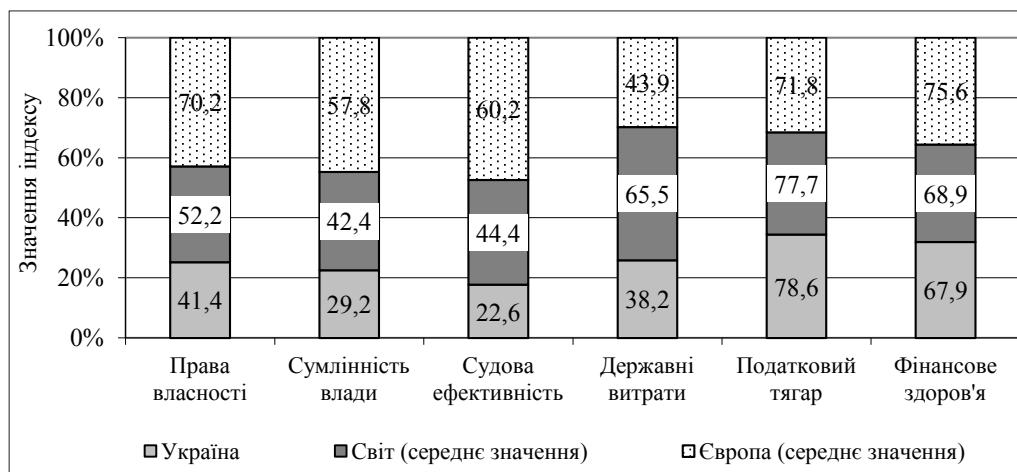

Рис. 1. Верховенство права та розмір державного втручання: Україна, Світ, Європа (рейтинг 2017 р.)

Джерело: побудовано автором за даними [9; 10]

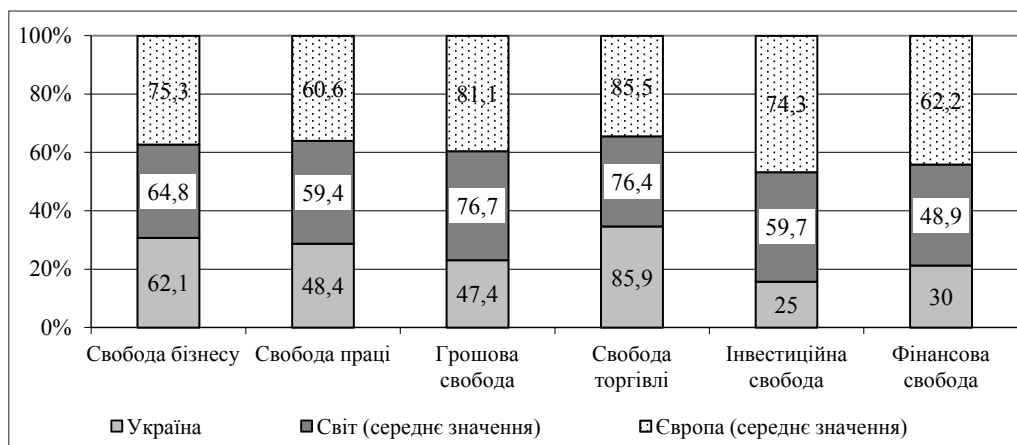

Рис. 2. Ефективність регуляторної політики та відкриті ринки: Україна, Світ, Європа (рейтинг 2017 р.)

Джерело: побудовано автором за даними [9; 10]

установ матиме вирішальне значення, щоб допомогти стабілізувати економіку. Уряд розпочав усеосяжний комплекс реформ для відновлення зростання, але прогрес поки що неочевидний», – зазначають розробники індексу [10].

Індекс економічної свободи є комплексним показником, що базується на результатах аналізу чинників інституційного середовища, які мають найбільший вплив на економічний розвиток і процвітання країни. Рейтинги та ранги показника економічної свободи колишніх соціалістичних країн та республік СРСР представлено у табл. 1.

Дані табл. 1 свідчать, що сім із 28 країн належать до «переважно вільних» країн із показником, вищим за 70 балів. Ще сім країн – Румунія, Казахстан, Польща, Азербайджан, Чорногорія, Киргизька республіка, Боснія і Герцеговина – належать до «помірно вільних» країн із показниками від 60,2 до 69,7 бала. Ще дванадцять країн зайняли свої позиції серед «переважно вільних» країн, лише Україна і Туркменістан потрапили до репресивних країн із балом, нижчим за 50.

Оприлюднений в «Економічній свободі у світі» індекс вимірює рівень підтримки економічної свободи інститутами та політикою країн. Наріжним каменем економічної свободи є особистий вибір, добровільний обмін, свобода входити на ринки і конкурувати, а також безпека особистості і при-

ватної власності. Сорок два показники використовуються для побудови зведеного індексу і вимірювання рівня економічної свободи в п'яти широких групах показників: 1. Розмір уряду (size of government): видатки, податки і підприємства. 2. Правова система та захист прав власності (legal structure and security of property rights). 3. Доступ до надійних грошей (access to sound money). 4. Свобода міжнародної торгівлі (freedom to trade internationally). 5. Регулювання кредитування, праці та бізнесу (regulation of credit, labor, and business) [1, с. 7].

На думку розробників індексу економічної свободи у світі, основними принципами економічної свободи є: 1) особистий вибір; 2) добровільний обмін, координований ринками; 3) свобода вступу та конкуренції на ринках; 4) захист людей та їх майна від агресії з боку інших.

Найнижчий рівень у зведеному показнику індексу економічної свободи у світі Україна має за двома груповими показниками, такими як доступ до надійних грошей (3,25), правова система та захист прав власності (4,32). За іншими складниками Україну можна було б віднести до третього квартиля, хоча і такі показники свідчать, що Україна повільно просувається до формування інституційної структури ринкової економіки і немає політичної підтримки економічної свободи в країні.

Таблиця 1

**Рейтинги та ранги колишніх соціалістичних держав та республік СРСР
за індексом економічної свободи (рейтинг 2017 р.)**

Рейтинг	Країна	Значення індексу	Рейтинг	Країна	Значення індексу
<i>«переважно вільні» 79,9–70,0</i>			68	Азербайджан	63,6
6	Естонія	79,1	83	Чорногорія	62,0
13	Грузія	76,0	89	Киргизька республіка	61,1
16	Литва	75,8	92	Боснія і Герцеговина	60,2
20	Латвія	74,8	<i>«переважно не вільні» – 59,9–50,0</i>		
28	Чеська республіка	73,3	95	Хорватія	59,4
31	Македонія	70,7	97	Словенія	59,2
33	Вірменія	70,3	99	Сербія	58,9
<i>«помірно вільні» – 69,9–60,9</i>			104	Білорусь	58,6
39	Румунія	69,7	109	Таджикистан	58,2
42	Казахстан	69,0	110	Молдова	58,0
45	Польща	68,3	114	Росія	57,1
47	Болгарія	67,9	148	Узбекистан	52,3
56	Угорщина	65,8	<i>«репресивні» – 49,9–0</i>		
57	Словацька республіка	65,7	166	Україна	48,1
65	Албанія	64,4	170	Туркменістан	47,4

Джерело: складено автором на основі [9]

Таблиця 2

**Рейтинги та ранги колишніх соціалістичних держав та республік СРСР
за індексом економічної свободи у світі, 2015 р.**

Рейтинг	Країна	Значення індексу ЕСС	Рейтинг	Країна	Значення індексу ЕСС
<i>Найвільніші</i>			67	Македонія	7,17
8	Грузія	8,01	72	Хорватія	7,02
10	Естонія	7,95	73	Словенія	7,00
13	Литва	7,92	<i>Третій квартал</i>		
17	Латвія	7,75	80	Киргизька республіка	6,89
20	Румунія	7,72	82	Таджикистан	6,80
29	Вірменія	7,60	85	Чорногорія	6,77
32	Албанія	7,54	88	Сербія	6,75
<i>Другий квартал</i>			99	Боснія і Герцеговина	6,61
42	Чеська республіка	7,46	100	Росія	6,60
48	Болгарія	7,39	102	Молдова	6,56
51	Польща	7,34	114	Азербайджан	6,38
53	Словацька республіка	7,31	<i>Найменш вільні</i>		
54	Угорщина	7,30	149	Україна	5,38
66	Казахстан	7,18			

Джерело: складено автором на основі [2; 8]

Аналіз рейтингу колишніх соціалістичних держав та республік СРСР за зведеним індексом економічної свободи у світі (табл. 2) свідчить, що сім із 25 країн колишнього соціалістичного табору зайняли позиції у верхньому кварталі і є найвільнішими серед 159 країн, що увійшли до рейтингу країн за індексом «економічна свобода у світі» станом на 2015 р. Ці країни мали зведений рейтинг індексу економічної свободи у світі 7,5 або вище у 2015 р. Ще дев'ять країн – Чеська Республіка, Болгарія, Польща, Словаччина, Угорщина, Казахстан, Македонія, Хорватія та Словенія – потрапили в другий квартал із рейтингами від 7,0 до 7,5. Ще вісім країн – Киргизька Республіка, Таджикистан, Чорногорія, Сербія, Боснія і Герцеговина, Росія, Молдова, Азербайджан – мають рейтинг менше 7,0. Лише Україна потрапила до групи найменш вільних країн.

Дж. Івартні, У. Монтегінос у своїй статті «Колишні централізовано-планові економіки: 25 років після падіння комунізму» дослідили трансформацію інституцій колишніх централізовано-планових економік за 1995–2015 рр. і її наслідки. Так, за їх досліджен-

ням, країни з більшою економічною свободою зростали швидше, ніж ті, які були менш вільними [2]. І. Маркович емпірично довела, що розширення економічної свободи прямо корелює з показником ВВП на душу населення, причому в країнах, для яких характерні значні показники індексу, така залежність виражена яскравіше [5, с. 139].

За період незалежності Україна зазнала значних перетворень інституціональної структури економіки, проте наслідки цих трансформацій не дають змоги віднести її до держав із високим рівнем економічної свободи. Так, за показником права власності Україна має 41,4 бала, що на 10,8 в.п. менше, ніж середнє значення у світі, та у 1,7 раза менше, ніж середнє значення у Європі.

Запровадження інституту приватної власності не означає автоматичної появи ефективних власників. Перешкодою для якісного економічного розвитку України є слідування власниками рентоорієнтованим стратегіям поведінки у вигляді прагнення до пільгового оподаткування, запровадження високих імпорتنих мит, тобто застосування різноманітних

способів обмеження конкуренції з метою отримання надлишкового прибутку... А процес концентрації власності привів до закріплення монополізованої структури економіки України на фоні оголошення конкуренції як одного з базових економічних інститутів [7, с. 120]. Н.І. Литвиненко вважає, що для виходу із кризи та подальшого стійкого зростання необхідно насамперед забезпечити верховенство права, що у подальшому дасть змогу отримати якісне інституціональне середовище та прогнозовану поведінку економічних агентів [4, с. 20].

У 2015 р. дев'ять країн мали політичні інституції, які найбільшим чином відповідали захисту громадянських свобод, політичній демократії, обмеженню виконавчої влади та відсутності корупції: Естонія, Литва, Латвія, Чехія, Польща, Словаччина, Угорщина, Хорватія та Словенія. На протигагу цьому політичні інститути Казахстану, Таджикистану, Росії та Азербайджану найменше узгоджувалися із захистом громадянських свобод, демократичними принципами та відсутністю корупції [2].

На думку Т.М. Фертікової, національна політика нашої держави значною мірою залежить від інтересів окремих впливових груп, які контролюють рішення владних структур. Це мало негативні наслідки для якості фіскальної, монетарної політики перших років трансформації. Політична невідповідність населення сприяли ухиленню від відповідальності за несвоєчасне, неповне, неякісне виконання органами державної влади своїх обов'язків [7, с. 119].

О.М. Гордуновський вважає, що в Україні не забезпечується рівність прав усіх суб'єктів господарювання, а економічні свободи мають формальний характер. Це приводить до не виправданих негативних наслідків: зростання масштабів тіньової економіки, формування фінансово-промислових груп, зростання економічної злочинності, бюрократії. Дієвість же економічних реформ прямо залежить від рівня економічної свободи для всіх суб'єктів ринкової економіки. Перспективи розвитку економіки і подолання кризових явищ пов'язані з поєднанням гнучкого державного регулювання з посиленням економічних свобод суб'єктів господарювання [3, с. 155].

На нашу думку, трансформація інституціональних структур згідно з принципами ринкової економіки передбачає не лише заміну системи певних правил, а й зміну ідеологій та стереотипів мислення населення.

Систематизуючи дослідження закордонних і українських авторів та аналізуючи складники індексів економічної свободи, можна виділити такі основні чинники, що обмежують економічну сво-

боду і сповільнюють формування інституціональної структури держави з ринковою економікою, як: 1) слабкий захист прав власності; 2) низький рівень сумлінності влади, що проявляється у корупції, бюрократії, обмеженні свободи підприємницької діяльності; 3) неефективність судової системи (корумпованість суддівського корпусу, залежність суддів від виконавчої влади, низький рівень виконання судових рішень); 4) проблеми забезпечення свободи праці, які проявляються в низькому рівні оплати праці, погіршенні умов, низькій продуктивності праці; 5) неефективна бюджетна політика (фінансове здоров'я), яка характеризується зростанням дефіциту держбюджету і зовнішнього боргу держави, що є прямим наслідком неефективного управління державним бюджетом; 6) обмеження грошової свободи, що проявляється у нестабільності грошової валюти, зростанні цін, високій інфляції; 7) обмеження фінансової свободи, що характеризується неефективністю банківської системи, яка є фінансовим посередником між домогосподарствами та інвесторами і підприємствами, високими ризиками та недоступністю фінансових ресурсів (надійних грошей); 8) обмеження інвестиційної свободи, що проявляється непрозорістю угод, відсутністю стимулювання інновацій та конкуренції, розвитку підприємницької діяльності.

Висновки і пропозиції. На підставі комплексного аналізу складових Індексу економічної свободи та Індексу економічної свободи у світі стосовно України можна дійти певних висновків про те, що найгірша ситуація склалася в Україні з такими важливими елементами економічної свободи, як право власності, судова ефективність та сумлінність влади, інвестиційна свобода, фінансова свобода, грошова свобода, доступ до надійних грошей. Україна має високі бали лише з двох складників у сфері свободи торгівлі та податкового тягаря. Всі ці компоненти передусім вказують на те, що в Україні на низькому рівні забезпечується реалізація основних принципів побудови ринкової економіки. Сьогодні із числа колишніх соціалістичних держав та республік СРСР Україна випереджає за індексом економічної свободи лише Туркменістан, що свідчить про вкрай низьку якість та ефективність державного управління у сфері економіки.

З огляду на викладене вище, подальшого дослідження потребує розроблення теоретичного підґрунтя шляхів подолання відставання України у сфері економічних свобод порівняно із європейськими країнами – сусідами. Основні зусилля треба спрямовувати на формування дієвих механізмів розвитку економічної свободи в Україні як важливого індикатора інституціональної структури ринкової економіки.

Список використаних джерел:

1. Гвартні Д. Економічна свобода у світі: звіт за 2016 рік / Джеймс Гвартні, Роберт Лоусон та Джошуа Хол; Інститут Фрейзера; Наук. ред. пер. з англ. О. Кілієвич. К.: Bendukidze Free Market Center, 2017. 320 с.
2. Гвартні Д. Дослідження «Колишні централізовано-планові економіки» / Джеймса Гвартні, Уго Монтесіно. URL: <https://bendukidze.org/publications/>.
3. Гордуновський О.М. Сутність та форми економічної свободи та її особливості в Україні [Електронний ресурс] / О.М. Гордуновський // Фінансовий простір. 2015. № 4(20). С. 151–156. URL: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1504/15gomovu.pdf>.
4. Литвиненко Н.І. Економічна свобода та соціально-економічний розвиток / Н.І. Литвиненко // Економічний вісник. 2013. № 2. С. 15–21.
5. Маркович І. Економічна свобода та економічний розвиток: теоретико-емпіричне дослідження зв'язку / І. Маркович // Журнал європейської економіки. 2014. Том 13 (№ 2). С. 125–140.
6. Пилипенко Г.М. Інституціональні чинники розвитку соціально-економічних систем / Г.М. Пилипенко, Н.І. Литвиненко // Економічний вісник. 2015. № 4. С. 26–36.
7. Фертікова Т.М. Інституційна економіка: [навч. посіб.] / Тетяна Миколаївна Фертікова. Миколаїв: Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 128 с.
8. Economic Freedom of the World. Fraser institute: 2017 Annual Report. URL: <https://www.fraserinstitute.org/studies/economic-freedom-of-the-world-2017-annual-report>.
9. 2017 Index of economic freedoms. URL: <http://www.heritage.org/index/ranking>.
10. 2017 Index of economic freedoms. Ukraine. URL: <https://www.heritage.org/index/country/ukraine>.

Песцова-Свиталка О. С.

Полтавская государственная аграрная академия

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СВОБОДА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Резюме

Исследован уровень экономической свободы в Украине и бывших социалистических странах и республиках СССР на основе комплексных показателей. Проанализированы показатели Украины по составляющим Индекса экономической свободы и Индекса экономической свободы в мире. Охарактеризована зависимость экономической свободы от факторов, которые влияют на формирование институциональной структуры экономики Украины.

Ключевые слова: экономическая свобода, институциональная структура, индекс экономической свободы, индекс экономической свободы в мире, рыночная экономика.

Pestsova-Svitalka O. S.

Poltava State Agrarian Academy

ECONOMIC FREEDOM AND IT'S INFLUENCE ON THE FORMING OF INSTITUTIONAL STRUCTURE OF THE UKRAINIAN ECONOMY

Summary

The level of economic freedom in Ukrainian and others socialist states and former USSR republics are investigated on the base of complex indexes. The indicators of Ukraine according to the constituents of Index of economic freedoms and Economic Freedom of the World are analyzed. The dependence of economic freedom from factors, affecting on the forming of institutional structure of the Ukrainian economy are characterized also.

Key words: economic freedom, institutional structure, Index of economic freedoms, Economic Freedom of the World, market economy.

УДК 330.342

Томчук-Пономаренко Н. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВІДНОСИНИ ВЛАСНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ, СТРУКТУРА ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

Розглянуто теоретичні підходи щодо визначення сутності інституту відносин власності як складної базисно-господарської системи. Проаналізовано структурні блоки, що становлять інституційну архітектуру власності в контексті тенденцій і закономірностей її розвитку та функціонування. Визначено інституційні форми власності на засоби виробництва, які базуються на засадах економічних відносин, що притаманні сучасній економічній системі.

Ключові слова: інститут, архітектура, власність, інституціональні відносини.

Постановка проблеми. Проблематика відносин власності загалом та набуття права власності зокрема ніколи не втрачали своєї актуальності. Набуття права власності регулювалося ще в римському праві. Залежно від політичного режиму та соціально-економічного стану в нашій країні змінювалося ставлення законодавця до питань власності. Розвиток економічної, юридичної науки та практики на сучасному етапі характеризується поверненням інтересу до права власності, особливо яскраво це проявляється стосовно набуття права власності. Потреба в чіткому та повному правовому регулюванні у сфері набуття права власності росте пропорційно росту його значущості.

Розвиток інституту власності диктується потребами суспільства, цивільного обігу і тому вимагає всебічного розроблення теоретичних і практичних питань, пов'язаних із набуттям права власності. Інститут набуття права власності постійно розвивається, оскільки важливо закріпити не тільки можливість набуття права власності, але й способи і підстави, за якими таке набуття буде законним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відносин власності розглядають прак-

тично всі вчені, але з різних позицій, відповідно до предмета дослідження: В.М. Геєць, А. Гальчинський, В. Бородюк, І.І. Лукинов, В.О. Мандибур, А.А. Чухно та інші. Науковці визнають, що власність у системі відносин є базовим складником, який відображає насамперед відносини в суспільстві щодо привласнення основних засобів.

Метою статті є аналіз сутності інституту власності, ієрархічно-мережевої структурної будови його внутрішніх складників. На основі узагальнення світового досвіду розкрито аспекти юридичного забезпечення функціонування інституту державної власності, а також запропоновано заходи її правового захисту у вітчизняній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Власність являє собою базовий суспільний інститут, що має складну внутрішню архітектуру. Як категорія теоретичного віддзеркалення діалектичного прояву суспільної форми руху матерії у сфері соціально-економічних відносин «власність» є системно багатограним науковим поняттям. Воно ґносеологічно виражає сукупність суспільних відносин, що виникають між людьми, їхніми асоційованими угрупованнями,